

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглянуто інтерактивні технології навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах як цілісну та інтегративну систему, яка передбачає відповідно до цілей навчання найраціональніше застосування відібраних з урахуванням принципів комунікативності, доцільності впровадження та взаємного доповнення інтерактивних методів, прийомів, засобів і форм навчання іноземних мов з метою досягнення заздалегідь запланованого (бажаного) навчального результату.

Ключові слова: інтерактивні технології навчання іноземних мов, інтерактивні методи, засоби, прийоми і форми навчання іноземних мов.

В статье рассматриваются интерактивные технологии обучения иностранных языков в вузе как целостная и интегрированная система процесса обучения, которая предусматривает относительно к целям обучения наиболее рациональное использование отобранных с учетом принципов коммуникативности, целесообразности внедрения и взаимного дополнения интерактивных методов, приемов, средств и форм обучения иностранных языков с целью достижения заранее запланированного (желаемого) результата.

Ключевые слова: интерактивные технологии обучения иностранных языков; интерактивные методы, приемы, средства и формы обучения иностранных языков.

The interactive technologies in teaching foreign languages in high school as a holistic and integrated system of teaching process are considered in the article. In respect of learning objectives it includes the most efficient usage of selected interactive methods, means and forms of foreign languages learning, taking into account the principles of communicativeness, feasibility of implementing and mutual complement, in order to achieve a pre-planned (desired) result.

Key words: interactive technologies in teaching foreign languages; interactive methods, means and forms of foreign languages learning.

Технологія навчання за визначенням ЮНЕСКО, у загальному розумінні означає системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, який ставить своїм завданням оптимізацію освіти. Технологію навчання також часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання й використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, які допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована більшою мірою на того, хто навчається, а не предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) в ході емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання [7, с. 331].

Суттєвість технології навчання, на думку Н.Ф.Тализіної, полягає у визначенні найраціональніших способів досягнення навчальної мети. При цьому навчальний процес слід розглядати комплексно як систему, і не можна обмежуватись аналізом лише окремих її складових. Комплексне використання сучасних методів навчання, технічних засобів навчання і носіїв навчальної інформації є однією із головних особливостей сучасної технології навчання [8, с. 57].

На думку С.О.Сисоевої «технологія навчання включає сукупність форм, методів, прийомів, методик, засобів, що дозволяють гарантовано досягти запланованого результату. Отже в цьому контексті форми й методи, методики й засоби, прийоми навчання є тими структурними елементами, з яких конструється технологія навчання відповідно до цілей та запла-

нованих (бажаних) результатів навчального процесу» [6, с. 40].

На сьогодні переваги віддаються вищому навчальному закладу, де викладачі розуміються у психологічних особливостях студентської аудиторії, орієнтуються в сучасних досягненнях педагогічної науки і практики, володіють різноманітними інноваційними методами, засобами та формами навчання, що впливають на професійно-творчий розвиток і саморозвиток майбутніх фахівців. Тому, «провідна функція в проектуванні технології навчання належить викладачу, який відповідно до визначеної мети навчального процесу, запитів та можливостей ти, хто навчається, добирає зміст, форми й методи навчання, їх послідовність, час та етапи застосування таким чином, щоб досягти запланованого гарантованого позитивного результату» [6, с. 40].

Проте, для створеної викладачем технології навчання студентів з тієї чи іншої дисципліни бажано окрім забезпечення комплексного використання відібраних методів, прийомів, форм та засобів навчання, також урахування специфічних методичних принципів навчання, характерних для вивчення саме цієї дисципліни. Таким провідним методичним принципом навчання іноземних мов, як відомо, є принцип комунікативності, що передбачає побудову процесу навчання іноземної мови як моделі процесу реальної комунікації (Ю.І. Пассов). Принцип комунікації зумовлює добір відповідних інтерактивних методів, прийомів, засобів та форм навчання. Тому ключовим поняттям навчально-виховного процесу є *інтерактивність*.

Інтерактивний (англ. «*interact*», де «*inter*» – взаємний, «*act*» – діяти) означає здатний до взаємодії, діалогу. Інтерактивне навчання студентів – це спеціальна організація їхньої пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити комфортні умови навчання. Його слід розглядати як навчання з використання інтерактивних технологій.

Інтерактивні технології навчання можна створювати та впроваджувати як у процес традиційного, так й інноваційного навчання студентів із застосуванням комп'ютерно орієнтованих засобів та методів навчання. Організація процесу спілкування в процесі традиційного безкомп'ютерного навчання є простим завданням (опитування студентів, обговорення, проведення семінарів, лекцій,

круглих столів тощо). Організація аналогічного процесу під час комп'ютерно орієнтованого, зокрема і дистанційного навчання, є проблемою, яку на сьогодні вивчають багато дослідників (В.Ю.Биков, Р.С.Гуревич, В.М.Кухаренко, П.В.Стефаненко та ін.).

В останній час все більше уваги приділяється розробниками комп'ютерно орієнтованих технологій навчання збільшенню рівня їхньої інтерактивності в процесі застосування в навчальному процесі, що впливає на якість сприйняття студентами навчального матеріалу. Аналіз робіт учених з проблеми забезпечення інтерактивності комп'ютерно орієнтованого навчання [1; 2], засвідчує, що про його інтерактивність можна говорити лише тоді, коли реалізуються під час навчально-пізнавальної діяльності студентів такі характеристики:

- нелінійний доступ до навчальної інформації з використанням гіпертекстової технології;
- міжособистісне спілкування;
- оперативність суб'єкт-суб'єктних (викладач ↔ студент, студент ↔ студент) і суб'єкт-об'єктних (студент ↔ комп'ютерно орієнтований засіб навчання) зворотних зв'язків;
- забезпечення для студентів права вибору;
- адаптація системи навчання до індивідуальних особливостей студентів;
- забезпечення різних рівнів автономії студентів (часткової, обмеженої та повної) реалізацією в інформаційно-навчальному середовищі відповідних стратегій керування їхньою навчально-пізнавальною діяльністю.

Інтерактивні технології щодо процесу навчання іноземних мов визначають діалог як провідну форму навчально-пізнавальної інтерактивної взаємодії з оперативним зворотним зв'язком. Значущість інтерактивності, на думку W.Veen, I.Lam, R.Taconis, полягає в тому, що вона забезпечує навчальний діалог, гнучкість структури подання знань та автономію навчальної діяльності [9]

Отже, *інтерактивні технології навчання іноземних мов* – це цілісна та інтегративна система процесу навчання, яка передбачає відповідно до цілей навчання найраціональніше застосування відібраних за принципами комунікативності, доцільності впровадження та взаємного доповнення інтерактивних методів, прийомів, засобів і форм навчання іноземних

мов з метою досягнення заздалегідь запланованого (бажаного) навчального результату.

У сучасній методиці навчання іноземних мов поняття *методу навчання* трактується як шлях до поставленої мети, означає спосіб упорядкованої діяльності вчителя та учня на шляху до поставлених цілей навчання, тобто є способом взаємодії учня та вчителя (С.Ю.Ніколаєва).

Методи навчання, які використовуються протягом багатьох століть і застосовуються в сучасній навчально-пізнавальній діяльності, звать традиційними. Спочатку вчені визначали джерело знань як загальну ознаку класифікації традиційних методів навчання, а саме: практику, наочність, слово (Н.М.Верзілін). Згодом з'явилися інші класифікації, що розкрили їх багатогранність. Методи навчання стали вирізняти за характером пізнавальної діяльності на інформаційно-рецептивні, репродуктивні, творчі, проблемні, частково-пошукові та дослідницькі (І.Я.Лернер, М.М.Скаткін), за важливими компонентами діяльності – на методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності, методи стимулювання і мотивації учіння, методи контролю і самоконтролю у навчанні (Ю.К.Бабанський), за особливостями організації логічного шляху навчального пізнання (індуктивні, дедуктивні) та рівнем пізнавальної активності студентів – на репродуктивні, евристичні, дослідницькі (Г.І.Саранцев).

Е.Я.Голант класифікує методи навчання залежно від ступеня залучення до навчальної діяльності та поділяє їх на активні та пасивні [6, с. 8].

В останні роки під впливом розвитку педагогічної науки в контексті гуманізації та демократизації навчального процесу та впровадження суб'єктно-суб'єктної парадигми освіти активно застосовуються у вищих навчальних закладах методи активізації навчально-пізнавальних дій студентів. Е.С.Полат визначила такі найефективніші активні методи навчання в межах нових інтерактивних технологій як навчання у співробітництві, метод проектів, різнорівневе навчання, «портфель учня». Вона акцентує увагу на еволюційному процесі, що враховує потреби сьогодення, зміні пріоритетів у засвоєнні готових знань у процесі аудиторної роботи, на самостійну активну пізнавальну діяльність учня із врахуванням його особливостей і можливостей [5, с. 15–16].

Отже, інтерактивний метод навчання – це спосіб колективної взаємодії учасників педагогічного процесу через бесіду, діалог, під час яких відбувається їхня взаємодія з метою взаєморозуміння, спільного вирішення навчальних завдань, розвитку особистісних якостей тих, хто навчається.

Найпоширенішими інтерактивними традиційними методами навчання, що застосовуються під час навчання іноземних мов у вищому навчальному закладі, є: словесні методи – бесіда, діалог; наочні методи – інтерактивна демонстрація; корпоративні методи навчання – робота в парах, робота в малих групах, карусель та ін.; колективно-групові методи навчання «аналіз ситуацій», «мозковий штурм», вирішення проблем та ін.; ситуативні методи навчання – імітаційні ігри; дискусійні методи навчання – дискусія, дебати та ін.; дослідницькі методи – метод проектів тощо.

З появою комп'ютерів, мультимедійної проекційної техніки та мережних засобів зв'язку як інтерактивної платформи для професійної підготовки майбутніх фахівців, а також під впливом упровадження у вищі навчальні заклади особистісно орієнтованої парадигми освіти і реалізації діяльнісного та інтегративного підходів, методи навчання почали швидко видозмінюватися та розвиватися.

З'явилися *комп'ютерно орієнтовані методи навчання*, основними цілями застосування яких у процесі навчання іноземних мов є:

- 1) розвиток уваги, фантазії, уяви, спостережливості, нестандартності мислення, інтересу до навчання;
- 2) формування полікультурної особистості;
- 3) виховання системності, логічності, критичності і креативності мислення, а також працездатності, допитливості, пізнавальної самостійності та наполегливості в досягненні поставленої мети;
- 4) активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів;
- 5) заповнення прогалів у знаннях, уміннях і навичках з іноземних мов;
- 6) розвиток умінь самонавчання, саморозвитку та самовдосконалення;
- 7) формування вмінь мислити, творити, самостійно здобувати та засвоювати знання, уміння і навички та ін.

На наш погляд, будь-який комп'ютерно орієнтований метод навчання іноземних мов є в тій чи іншій мірі завжди інтерактивний. Відбір викладачем такого методу для навчання іноземних мов має здійснюватися з урахуванням таких вимог:

- відповідність цілям комплексного підходу до організації навчання;
- спрямованість на інноваційний, інтегративний, комунікативний та особистісно-діяльнісний принципи організації навчання;
- урахування психологічних особливостей студентів, їхнього рівня готовності до самонавчання з використанням інформаційних технологій;
- готовність викладачів до застосування у навчально-виховному процесі комп'ютерно орієнтованих методів навчання;
- готовність інформаційної інфраструктури вищого навчального закладу до впровадження у навчально-виховний процес комп'ютерно орієнтованих методів навчання;
- урахування умов зовнішнього середовища (соціальних, економічних тощо).

Серед комп'ютерно орієнтованих методів навчання можна вирізнити саме ті, які доцільно застосовувати в поєднанні з традиційними у процесі навчання іноземних мов майбутніх фахівців. До них можна віднести:

- наочні комп'ютерно орієнтовані методи навчання – мультимедійні лекції, комп'ютерні презентації навчально-методичного матеріалу тощо;
- комп'ютерне навчання іноземних мов – робота з електронними посібниками та підручниками, електронними кейсами та мовними портфелями, електронними енциклопедіями та словниками, системами машинного перекладу та ін.;
- методи комп'ютерної діагностики готовності студентів до занять діагностичне комп'ютерне тестування;
- комп'ютерно орієнтовані методи навчального контролю і самоконтролю автоматизоване тестування;
- проблемно-дискусійні комп'ютерно орієнтовані методи навчання – Інтернет-дискусії, Інтернет-конференції, ТВ-семінари та ін.;
- комп'ютерно-імітаційні методи навчання – рольові та ділові комп'ютерні ігри;
- дослідницькі комп'ютерно орієнтовані методи навчання – метод телекомунікаційного проекту та ін.

Враховуючи комунікативний підхід та ситуаційність навчальної діяльності як основних критеріїв формування іншомовної комунікативної компетенції Н.П.Кочубей [3] поділяє інтерактивні методи навчання на ситуативні та неситуативні. До неситуативних інтерактивних методів вона відносить такі методи як діалог, опитування, взаємоопитування та «мовний портфель учня». Ситуативні інтерактивні методи дослідниця представляє двома групами методів: ігрові та неігрові методи. Неігрові методи включають аналіз ситуацій, аукціон ідей, різного плану диспути, дебати, форуми, дискусії, «мозковий штурм». Серед ігрових ситуативних інтерактивних методів виділяє імітаційні (рольові та ділові ігри) та неімітаційні (моделюючі ігри, проєктні ігри, тренінги, обмін знаннями) методи.

Залежно від способу організації колективної навчально-пізнавальної діяльності, на нашу думку, доцільно поділити інтерактивні методи навчання іноземних мов на групові (фронтальні) і колективно-кооперативні.

Групові (фронтальні) методи навчання іноземних мов передбачають навчання однією людиною (здебільшого викладачем) групи студентів. Усі студенти в кожен момент часу працюють разом чи індивідуально над одним завданням із наступним контролем результатів.

Колективно-кооперативні методи навчання іноземних мов передбачають організацію навчання в малих групах, об'єднаних спільною навчальною метою, наприклад метод співпраці в малих групах. За такої організації навчання викладач керує роботою кожного студента опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Таке навчання відкриває для студентів можливості співпраці зі своїми ровесниками, дозволяє реалізувати природне прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню високих результатів засвоєння знань та формування вмінь.

Залежно від способів стимулювання і мотивації учіння інтерактивні методи навчання іноземних мов можна поділити на ситуативно-тематичні, дискусійні та дослідницькі.

Ситуативно-тематичні інтерактивні методи навчання іноземних мов передбачають наявність спеціально створених комунікативних ситуацій, що моделюють реальність (зокрема і на комп'ютері), в якій студенти виступають активними учасниками.

До дискусійних інтерактивних методів навчання іноземних мов можна віднести такі як диспути, дебати, форуми, дискусії, «мозковий штурм» та ін.

Серед дослідницьких інтерактивних методів навчання іноземних мов можна виділити метод проектів, а з появою мережі Інтернет – телекомунікаційні проекти.

Іншою складовою інтерактивних технологій навчання іноземних мов є *засоби навчання*, які допомагають викладачу організувати ефективно навчання іноземних мов, а студентам – успішно оволодіти нею.

Серед засобів навчання, що застосовуються у процесі навчання іноземних мов можна виділити «паперові» (підручники, посібники, практикуми, навчально-методичні матеріали тощо) і комп'ютерно орієнтовані навчальні засоби, які різняться за видами матеріально-технічних носіїв інформації, на яких цей засіб знаходиться.

Серед матеріально-технічних носіїв інформації, які використовуються на заняттях з іноземних мов, слід виділити: персональні комп'ютери, сканери, принтери, мережні засоби зв'язку, магнітні носії інформації (CD-ROM, CD-RW, флеш-пам'ять, дискети, жорсткі диски тощо), інтерактивні дошки, програвачі запису та ін.

Використання комп'ютерно орієнтованих засобів у процесі навчання іноземних мов сприяє підвищенню інтересу й загальної мотивації завдяки новим формам роботи і причетності до пріоритетного напрямку науково-технічного прогресу; активізації навчання завдяки привабливим і швидкозмінним формам подання інформації, індивідуалізації навчання; оперативного доступу до інформації. Застосування комп'ютерно орієнтованих засобів навчання при вивченні іноземних мов значно підвищує інтенсивність навчально-виховного процесу, дозволяє охопити значний обсяг навчального матеріалу, який завдяки позитивній мотивації засвоюється міцніше.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання можуть здійснювати програмне управління навчальною діяльністю студентів, допомагати у засвоєнні навчального матеріалу, розвивати мислення та творчу діяльність. Їх можна поділити на:

- *довідково-інформаційні*: мультимедійні лекції, гіпертекстові навчально-методичні ма-

теріали, бази даних, електронні енциклопедії, довідники та інструкції, матеріали веб-сайтів, веб-сторінок, інформаційних порталів тощо;

- *демонстраційно-моделювальні*: імітаційні мультимедійні моделі, комп'ютерні моделюючі ігри;

- *комп'ютерно орієнтовані засоби, призначені для визначення рівня навчальних досягнень*: автоматизовані навчальні та контролюючі тести, системи комп'ютерних вправ для контролю та самоконтролю навчальних досягнень;

- *комп'ютерно орієнтовані засоби, призначені для отримання знань, умінь і навичок*: електронні підручники і посібники, мультимедійні навчальні курси, комп'ютерні програми (наприклад: «Triple play plus in English», «English on holidays», «English Gold», «Hello, America!», «Bridge to English», «Professor Higgins», «English for communication» та ін.) та тренажери;

- *допоміжні комп'ютерно орієнтовані засоби*: системні програмні продукти мережного та локального призначення (Windows, Linux, MS Office, OpenOffice, Skype, MS Internet Explorer, Opera, інформаційно-пошукові системи Google, AltaVista, Yahoo, Мета, Брама та ін.); системи розпізнавання текстової або графічної інформації (ABBYY FineReader та ін.), автоматизовані словники (Lingvo, Мультилекс, Polyglossum, Контекст та ін.), системи машинного перекладу (PROMT, Pragma, Google Переводчик та ін.), інструментальні засоби для авторської розробки електронних засобів навчання (Authorware, Quest, ToolBook та ін.) тощо.

Ю.І.Машбиць визначив інтерактивність як здатність комп'ютерного засобу навчання забезпечити вербальний чи невербальний навчальний діалог між людиною і комп'ютером, у результаті якого здійснюється обмін навчальними матеріалами та результатами його опрацювання [4, с. 16].

В контексті впровадження інтерактивних технологій у навчання іноземних мов, серед зазначених засобів навчання ми надаємо перевагу тим, які можуть містити великий обсяг наочної навчальної інформації та забезпечити навчальний діалог з реалізацією оперативного зворотного зв'язку між суб'єктами навчання і програмним засобом.

Можна вирізнити такі рівні інтерактивності комп'ютерно орієнтованих засобів навчання: відсутність інтерактивності, мінімальна інтер-

активність, середня інтерактивність і високий рівень інтерактивності. Наприклад, електронні версії посібників на паперових носіях інформації, навчально-методичні матеріали, розміщені на веб-сторінках викладачів, які студенти використовують у навчальному процесі лише для отримання навчальних даних, є характерним прикладом комп'ютерно орієнтованих засобів з відсутньою інтерактивністю. Але в більшості сучасних комп'ютерно орієнтованих засобах навчання (електронні підручники, дистанційні курси, портали, веб-конференції, відео-конференції та ін.) інтерактивний компонент присутній і допомагає в процесі організації навчання іноземних мов мати оперативний зворотний зв'язок студента з викладачем, керувати мультимедійними презентаціями, спілкуватися з колегами-студентами під час виконання групових проектних робіт.

На нашу думку, найбільший успіх у навчанні іноземних мов забезпечує комплексне використання різних засобів навчання. Інтенсивність та ефективність процесу навчання досягаються лише в результаті раціонального використання всіх наявних засобів, враховуючи дидактичні переваги та недоліки кожного з них, тобто організовуючи процес навчання за принципами органічного поєднання різних засобів навчання та доцільного їх впровадження.

Важливою складовою інтерактивних технологій навчання іноземних мов є *форма навчання*. На нашу думку, щодо способу організації інтерактивного навчання іноземних мов можна вирізнити такі чотири рівні організації форм навчання у вищому навчальному закладі: перший рівень охоплює *форми організації навчально-виховного процесу* чи інноваційно на відстані (дистанційна форма навчання), чи традиційно (аудиторна і позааудиторна форми навчання); другий рівень відноситься до *організації системи навчання* (індивідуальна, індивідуально-групова, групова форми навчання); третій рівень охоплює *організацію навчального заняття* у формі інтерактивних лекцій, семінарів, практичних та лабораторних робіт, екскурсій, заліків, колоквіумів, екзаменів; четвертий рівень відноситься до *форм організації роботи студентів у навчально-комунікативній ситуації* часткової, обмеженої чи повної автономії.

Найважливішою формою організації навчального заняття у вищих навчальних закладах

є лекція, організація яких не в інформативній формі, а у формі активної взаємодії всіх учасників процесу навчання для багатьох викладачів є справою новою. На сьогодні вже відомі такі види інтерактивних лекцій як проблемна лекція, лекція-дискусія, лекція-конференція, лекція гра, у процесі яких, звичайно, використовуються мультимедійні презентації. Для таких лекцій характерно аналіз проблемних ситуацій, пошук шляхів розв'язання проблеми, презентація напрацювань студентів тощо.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної теорії і практики дистанційного навчання як форми організації навчального процесу дозволяє визначити його характерні особливості щодо реалізації інтерактивного навчання іноземних мов. Серед них:

1) *вільний доступ до навчальної інформації*, що знаходиться в інформаційно-комп'ютерному навчальному середовищі;

2) *гнучкість структури подання знань*, тобто забезпечення для студентів права вибору навчального матеріалу різного рівня складності;

3) *асинхронність навчання*. Мається на увазі той факт, що в процесі навчання викладач і студент працюють за зручним для кожного розкладом. Студенти вищих навчальних закладів навчаються, а викладач спілкується з ними в слухний для себе час, у зручному місці і в зручному темпі;

4) *комунікативність навчання*. Постійний або епізодичний суб'єктно-суб'єктний діалог у навчальному процесі з використанням сервісів мережі Інтернет (E-mail, Mailing list, Internet Relay Chat, IP-телефонія та ін.);

5) *інтернаціональність навчання*. Дистанційне навчання забезпечує зручну можливість експорту та імпорту освітніх послуг;

6) *нова роль викладача*. Йдеться про нову роль і функції викладача як консультанта та координатора навчального процесу;

7) *нова роль студента*. Вимоги до студента істотно відрізняються від традиційних. Він стає «автономним» студентом, сам визначає засоби навчання, час та місце вивчення навчального матеріалу, консультації з викладачем.

Перераховані вище особливості дистанційного навчання визначають його переваги перед іншими формами організації навчального процесу щодо реалізації інтерактивного навчання, але, одночасно пред'являючи певні специфіч-

ні вимоги як до викладача, так і до студента, у жодному випадку не полегшуючи, а часом збільшуючи трудові затрати і того й іншого.

Отже, характерними ознаками інтерактивних технологій навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах є: активність, колективність, комунікативний та ситуативний характер навчальної діяльності; розвиток у тих, хто навчається, рефлексивних умінь, уваги, фантазії, уяви, спостережливості, нестандартного мислення; виховання системності, логічності, критичності і креативності мислення, а також працездатності, допитливості, пізнавальної самостійності та наполегливості в досягненні поставленої мети. Інтерактивні технології навчання іноземних мов є перспективними технологіями оскільки визначають діалог як провідну форму навчально-пізнавальної інтерактивної взаємодії з оперативним зворотним зв'язком і передбачають врахування основних методичних принципів навчання іноземних мов комунікативності та ситуативно-тематичної організації навчання.

Література

1. Гриценко В.И., Кудрявцева С.П., Колос В.В., Веренич Е.В. Дистанционное обучение: теория и практика: (Монография). – К.: Наукова думка, 2004. – 375 с.: ил., табл. – Библиогр.: – с. 359–371.
2. Коваль Т.І., Сисоєва С.О., Сущенко Л.П. Підготовка викладачів вищої школи: інформаційні технології у педагогічній діяльності: навч.-метод. посібник. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 380 с.
3. Кочубей Н. Характеристика інтерактивного навчання англійського діалогічного мовлення молодших школярів // Збірник наукових праць «Теоретичні питання культури, освіти та виховання» [за заг. редакцією проф. Матвієнко О. В.]. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2010. – Вип. 42. – С. 133–139.
4. Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы. – М.: Знание, 1986. – 80 с.
5. Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед кадров / Под ред. Е.С.Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 272 с.
6. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. К.: ВД «ЕКМО», – 2011. – 320 с.
7. Український педагогічний словник / [уклад. С.У.Гончаренко]. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
8. Форми, методи і організація навчального процесу в кредитно-модульній системі: навч.-метод. посібник / [С.М.Гончаров, А.А.Білецький, О.М.Губницька, Т.А.Костюкова]; за ред. С.М.Гончарова. – Рівне: НУВГП, 2007. – 184 с.
9. Veen W., Lam I., Taconis R. A virtual workshop as a tool for collaboration: towards a model of telematic learning environments // Computer & Education: An International Journal. –1998. –Vol. 30. – No. ½ – PP. 31–39.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2011 р.